

Голові Разової спеціалізованої  
вченої ради PhD 16102  
Запорізького національного університету,  
доктору філологічних наук, професору  
Ніколовій Олександрі Олександрівні

## **РЕЦЕНЗІЯ**

**вченого секретаря Вченої ради ЗНУ, кандидата філологічних наук,  
доцента кафедри української літератури**

**Проценко Оксани Анатоліївни**

**на дисертацію СМІРНОВА ОЛЕКСАНДРА ВАЛЕНТИНОВИЧА  
«Універсум ліро-епосу про Голодомор», поданої на здобуття наукового  
ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки,  
за спеціальністю 035 Філологія**

### **Актуальність теми дисертації.**

Тема наукового дослідження Олександра Смирнова актуальна, зумовлена комплексним аналізом ліро-епосу про Голодомор із висвітленням широкого спектру аспектів: тематичних векторів, сюжетно-композиційних тенденцій, стильової специфіки творів. Означена жанрово-тематична група, порівняно з лірикою та епосом про Великий голод, нечисленна. Окремі аспекти цих творів хоч і фігурували в науковому дискурсі, однак системного погляду на весь кластер не вироблено (с. 21).

Дисертацію підготовлено в рамках наукового напрямку «Дискурс минулого в українській літературі» (номер державної реєстрації 0122U001938), включеного до комплексного плану науково-дослідних робіт 2025-2030 рр. Запорізького національного університету.

Виконання поставлених завдань орієнтовано на досягнення мети, яка полягає в літературознавчому аналізі ліро-епічних творів про геноцид

українського народу 1932–1933 рр. крізь призму категорії універсуму як моделі всеохопного буття тексту. Об'єкт (10 поем і одна дума про реалії 1932–1933 рр.) та предмет дослідження відповідають сформульованим меті та завданням проведеного дослідження.

**Наукова новизна** одержаних у дисертації результатів безперечна. Уперше подається повноцінна історія літературознавчої рецепції категорії універсуму, встановлюються хронологічні межі цієї теоретичної концепції, витрактуються особливості зміни дослідницьких орієнтирів від поч. XVII ст. і до сьогодення. Для заповнення наукової лакуни невизначеності меж текстового буття пропонується модель із шести опозицій, котрі окреслюють світ твору. Пояснюється категорійна специфіка універсуму, деталізуються етапи його функціонування.

Автор вперше системно аналізує ліро-епос про Голодомор, намагається з'ясувати важливі деталі осмислення травматичного досвіду в пам'яті письменників різних вікових груп і регіонів. Наукове дослідження Олександра Смирнова позиціонується як одна з перших спроб не національного, а універсального прочитання ліро-епосу про міжвоєнну катастрофу XX ст. у ракурсі загальнолюдських цінностей і конфліктів, що становить вагомий внесок у розбудову національної свідомості та розвиток історії літератури XX–XXI ст.

Не викликає сумнівів **практичне значення** отриманих результатів, які знайдуть застосування на заняттях із різних аспектів теорії та історії літератури, знадобляться при проведенні івентів і проєктів, сфокусованих на збереженні національної пам'яті, при написанні підручників, посібників, статей та ін. матеріалів про Голодомор-геноцид, історію XX ст., поезію, специфіку літературних течій, особливості креативного процесу, психологію творчості, комплексні підходи до студіювання твору, розвиток літературознавчої думки, нюанси життєвої драми розглянутих авторів тощо.

У дисертації реалізовано поєднання біографічного і психоаналітичного, аксіологічного і гносеологічного, компаративного методів на рівні із широким спектром загальнонаукової методології: класифікацією, узагальненням, конкретизацією, поясненням, аналізом, синтезом тощо.

### **Оцінка змісту дисертації та її основних положень.**

У дисертації Олександра Смирнова спостерігаємо вміння давати синтетичні узагальнення, визначати основні закономірності, працювати з різноплановим матеріалом, робити ідейно-естетичний аналіз, визначати основне в художньому тексті, у літературно-критичних працях, даючи їм відповідну оцінку.

Структура дисертації продумана так, щоб якомога повніше реалізувати науковий задум дослідження, а саме: всебічно розкрити особливості універсуму ліро-епосу про Голодомор.

У вступі визначено актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; визначено наукову новизну, практичне й теоретичне значення; наведено дані щодо апробації роботи, її структура та зміст.

У першому розділі «Обґрунтування категорії художнього світу / універсуму» (з чотирма підрозділами), переосмислюється зв'язок між поняттями про художній світ та універсум (від XVII ст. і до постмодерну); висувається теза про взаємозамінність термінів «художній світ» і «універсум» та існування рівноправних недиференційованих і диференційованих трактувань естетичної дійсності, котрі не суперечать, а доповнюють одне одного й мають використовуватися залежно від потреб дослідження. Зроблено це на багатій фактажній базі (наукові дослідження Р. Барта, В. Гезлітта, В. Ізера, Г. Лессінга, В. Шерера, Ф. Шлегеля та ін.). Варто відзначити запропоновану автором системну модель художнього світу, яка побудована на дванадцяти діалектичних точках шістьох радіусів-

«осей» (світоглядно-стилістична, гносеологічна, комунікативна, праксеологічна, онтологічна й семіотична).

Самостійним і належно висвітленим фрагментом дисертації є другий розділ «Сенсуально-операційні домінанти ліро-епосу про Голодомор» (з п'ятьма підрозділами), в якому виділено три групи текстів: художнє слово 1930-х рр., II п. XX ст. і к. XX – поч. XXI ст. та детально проаналізовано співвідношення «історичної» та «художньої» правди у творах про Голодомор письменників різних вікових груп і регіонів, часу та місця написання. Виділено два магістральні вектори письменницьких устремлінь: виписування й увіковічення наболілого, які пов'язані з психотерапевтичною та меморативною, ідеологічною, націєтворною функціями літератури і беруть початок із первинної і вторинної травматизації та постпам'яті.

Дисертант застосовує оригінальний принцип компонування матеріалу й переконливо аналізує:

- експресіоністичні картини геноциду, породжені танатоцентричним струменем, який переводить буття індивіда в режим ірраціональності, інстинктивності, певної «неприкритої реактивності», де немає захисного інтелектуального фільтра («Про що шептав вітер» О. Мусієнка, «Дума про голод» Є. Мовчана, «Прокляті роки» Юрія Клена);

- неоромантичні рецепції подій 1932–1933 рр., трактування яких ґрунтується на ідеї національного подвижництва й розкривається через ірраціональний альтруїстичний порив як відповідь на тиск надскладних обставин («Моя доба» Яра Славутича, «Село» І. Качуровського, «Хрест» М. Руденка);

- неокласичні виміри, які тяжіють до об'єктивності й аналітичності, певної відстороненості («Лубни» Н. Баклай, «Біль» І. Кірімова, «Голодомор» Н. Виноградської, «Червоне пекло» Л. Бенедишин);

- неоавангардну репрезентацію Голодомору («У РА НА» Ю. Тарнавського), яка реалізує стратегію опосередкованого структурного

осуду шляхом деструкції нормативної картини світу очудненнями й іронічним дистанціюванням; не прямолінійними звинуваченнями, а імпліцитно.

Смислові установки досліджуваних творів диференціюються залежно від життєвої долі кожного письменника, а ключову роль відіграє характер травматизації та ступінь ізольованості потрясінь.

Розгляд Олександром Смирновим ліро-епічних творів про Голодомор крізь призму усної традиції допомагає змодельовати широкий спектр взаємозв'язків різних часових зрізів і соціальних площин.

У третьому розділі «Дифузні параметри ліро-епосу про реалії 1932–1933 рр.» (із трьома підрозділами) основна увага зосереджена на дослідженні ідейно-тематичної специфіки зображення Голодомору. Великий масив творів класифіковано на голодомороцентричні й голодомороседиментарні та визначено п'ять основних векторів сюжетно-композиційної експансії: монтажні голодомороцентричні патерни («Червоне пекло» Л. Бенедишин, «Голодомор» Н. Виноградської), мозаїчні голодомороседиментарні секвенції («Село» І. Качуровського, «У РА НА» Ю. Тарнавського), голодомороцентричні ретроспективи («Дума про голод» Є. Мовчана, «Біль» І. Кірімова), лінійні голодомороцентричні конструкції («Про що шептав вітер» О. Мусієнка, «Хрест» М. Руденка), голодомороседиментарні консеквентні структури («Прокляті роки» Юрія Клена, «Моя доба» Яра Славутича, «Лубни» Н. Баклай). Цілком логічний висновок дисертанта: «художній світ ліро-епосу про Голодомор засвідчує дві моделі оприявлення історичної пам'яті: інсталяційну в мозаїчних структурах та інстигаційну – у лінійних і ретроспективних. Інсталяційний тип розгортання травми передбачає дискретний, споглядальний аналіз, а інстигаційна траєкторія позиціонує болісний досвід як матеріал для внутрішнього розвитку» (с. 225).

У загальних висновках дисертації викладено основні теоретичні й практичні результати дослідження.

**Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях за темою дисертації.**

Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, відображено у 17 наукових працях, зокрема: 5 статей, опубліковані у наукових фахових виданнях України категорії «Б», 12 – у матеріалах наукових конференцій. Кількість, обсяг, глибина наукових досліджень та обґрунтованість наукових положень відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Оприлюднення публікацій свідчить, що робота, її основні положення та висновки пройшли необхідну апробацію. Робота є новою, самостійною науковою розвідкою, яка має завершений характер. Зміст дисертації свідчить про відповідність вимогам, що ставляться до такого виду робіт.

**Дотримання академічної доброчесності в дисертації та наукових публікаціях. Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.**

На підставі автоматизованого звіту з перевірки наукових публікацій та дисертації на наявність текстових збігів, встановлено, що зазначені у переліку наукові публікації та представлена до захисту наукова розвідка Олександра Смирнова є оригінальними та виконані автором самостійно. Використані ідеї та наукові положення, висновки та пропозиції інших науковців мають належні покликання на відповідні джерела, відтак, привласнення ідей, пропозицій інших науковців у роботі відсутнє. Наведені факти дають підстави для висновку, що в публікаціях та дисертації «Універсум ліро-епосу про Голодомор» Олександра Смирнова відсутні ознаки академічного плагіату.

### **Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації**

Дисертація Олександра Смирнова виконана на належному науковому рівні, проте окремі положення мають дискусійний характер, що зумовило висловлення таких зауважень і рекомендацій:

1. У підрозділі 1.3 першого розділу дисертант пропонує системну модель художнього світу, побудовану на дванадцяти діалектичних точках шістьох радіусів-«осей»: «екстраполюючи геометричну властивість фігури на літературознавчий ґрунт, констатуємо потребу описати лише опозитивні грані буття креативного слова, аби сформувані уявлення про приблизну місткість його художнього світу. Таких діаметрів, осей універсуму, на нашу думку, – шість» (с. 70), «шість опозицій утворюють стійку інваріантну матрицю, всередині якої моделюється унікальна конфігурація» (с. 73), «існують підстави окреслити художній світ набором «крайніх точок» спектрів параметрів, у межах яких функціонує «система координат» тотальної естетичної дійсності. Її базисом виступають шість осей: світоглядно-стилістична, гносеологічна, комунікативна, праксеологічна, онтологічна й семіотична. Кожна з них утворюється діалектичною парою інваріантів, котрі задають багатовимірний простір та охоплюють всі різновиди креативного слова» (с. 73), а в подальших розділах, висновках до першого розділу та в загальних висновках уже не згадує про ці «шість опозицій». Гадаємо, що, запропонована методологія у теоретичному розділі має корелювати з подальшим дослідженням.

2. Думається, що не зайвими були б фундаментальні наукові розвідки про Голодомор, сталінський режим, зважаючи на те, що у підрозділі 2.1 другого розділу «Тексти про Великий голод: від історичних реалій – до літературної реалізації» досліджується «історична правда» про наслідки жорстокої тоталітарної системи – Голодомор 1932–1933 рр.

3. Дисертант зловживає складними синтаксичними конструкціями. Деякі речення позбавлені логічного зв'язку, хибують набором слів, як от:

«... єдина травматична першооснова була опрацьована різними художніми методами, що залежали від специфіки авторської свідомості, яка, орієнтуючись на відповідність власній екзистенції, *детермінувала під час інкубаційного етапу існування універсуму інструментарій для маніфестації смислового базису*» (с. 235).

**Загальний висновок про рівень набуття дисертантом теоретичних знань, відповідних умінь і навичок.** Загалом, дисертація Олександра Смирнова насичена новим фактичним матеріалом, має належний науково-методичний рівень. За змістом і спрямуванням вона є актуальною та оригінальною. Наукове висвітлення теми свідчить про належну кваліфікацію дисертанта.

Висловлені дискусійні зауваження та міркування не заперечують основних положень і висновків дисертації, а стосуються можливостей поглиблення окремих аспектів дослідження та окреслюють перспективи подальшого наукового осмислення порушеної проблематики.

### **Загальна оцінка дисертації**

Дисертація Олександра Смирнова «Універсум ліро-епосу про Голодомор» є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, у якій отримано нові наукові та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від

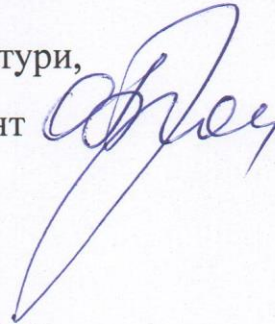
21.03.2022 р. № 341, від 19.05.2023 р. № 502, від 03.05.2024 р. № 507), та Вимогам до оформлення такого виду робіт, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами), а її автор СМІРНОВ ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ за результатами проведення публічного захисту заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки, за спеціальністю 035 Філологія.

**Рецензент:**

вчений секретар Вченої ради ЗНУ,

доцент кафедри української літератури,

кандидат філологічних наук, доцент



Оксана ПРОЦЕНКО